

pravova dialektika' ['Absenteeism and freedom of elections: legal dialectic'], *Derzhava i pravo*, Vipusk 27, pp. 180–186.

Zajac', N 2008, 'Fenomen absenteizmu v umovah stanovlennja demokraticznogo suspil'stva v Ukraїni' ['The phenomenon of absenteeism in conditions becoming democratic society in Ukraine'], *Juridichna Ukraїna*, № 9 (69), pp. 4–8.

Zenov'ev, AV & Poljashova, IS 2003, 'Izbitatel'naja sistema UDK 321.61:321.727

Rossii: teorija, praktika i perspektivy' ['Electoral system in Russia: Theory, Practice and Prospects'], «Juridicheskij centr Press» publ., Saint Petersburg.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

М. Б. Закіров

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

МОНАРХІЧНА ІДЕЯ У ПОЛІТИЧНІЙ ТЕОРІЇ І. О. ЛЬІНА

Проведено аналіз основних положень монархічної теорії І. Льїна. Визначено ключові ідеї філософа щодо оцінки місця і ролі монархічної форми правління у розвитку державності. Зазначено певну ідеалістичність поглядів вченого на витоки і сутність монархії. Розглянуто основні пропозиції російського мислителя стосовно побудови державної моделі, яка забезпечить гармонійне поєднання консервативних і ліберальних традицій державотворення.

Ключові слова: монархія, держава, корпорація, установа, еміграція, Російське зарубіжжя, правосвідомість.

Життя та діяльність післяреволюційної російської еміграції тривалий час або взагалі залишалася поза увагою вітчизняних дослідників або висвітлювалося вкрай тенденційно. Планомірне і системне дослідження творчої спадщини співвітчизників, що були змушені покинути батьківщину, розпочинається лише з початком перебудови, у ході якої були зняті ідеологічні обмеження та відкриті архівні фонди, матеріали та література з історії Російського зарубіжжя. Сучасні російські і українські дослідники ідейно-теоретичної творчості емігрантів зосереджуються, в основному, на вивченні лівих та ліберальних течій. Проте консервативний напрям загальною і, зокрема, проблема монархії зберігає велике наукове значення. Монархія має багатотомову історію, в рамках якої відбувалося не тільки становлення і розвиток основних державних інститутів, але йшов процес формування національних культур, ідеології, світоглядних концепцій, що продовжують впливати як на суспільство, так і на політику сучасних держав.

У радянській період російська консервативна ідеологія розвивалася виключно у середовищі еміграції. Серед вчених емігрантів, які займалися вивченням і розвитком монархічних теорій, чільне місце посідає видатний російський філософ, один з провідних діячів емігрантської політичної науки Іван Олександрович Льїн. Важливе значення для вивчення його теоретичної спадщини має видання десяти томного збірника праць філософа, укладачем якого виступив російський льїнознавець Ю. Лисиця (Шуїн 1993–1999) [5]. Хоча згадане видання є далеко не повним зібранням численних творів І. Льїна, але наукове товариство і широкий загал зацікавлених історією політичної думки отримали можливість ознайомитися з творчістю вченого.

Безпосередньо вивченню монархічних ідей філософа присвятив своє дослідження О. Варакса (Varaksa 2003) [3]. Дослідник зазначає, що однією з найменш вивчених граней філософської спадщини російського мислителя є його монархічна концепція. О. Варакса наголошує, що у творчості І. Льїна як вченого і суспільного діяча простежується лінія на пізнання природи держави з метою її удосконалення. Значне місце висвітленню монархічної теорії філософа приділила у своїй монографії Н. Антоненко (Antonenko 2007) [1]. Дослідниця докладно розглядає проект державно-політичного устрою майбутньої російської держави І. Льїна. Н. Антоненко звертає увагу, що, на думку філософа, умовою ефективною роботи державного апарату висуваються чіткі критерії відбору, чесність та ідеологічна бездоганність

чиновників. У роботі І. Зернова докладно проаналізовано монархічний проект І. Льїна для майбутньої Росії (Zernov, 2007) [4]. Автор наголошує, що філософ не пропонував відродження монархії відразу після падіння Радянської влади. І. Льїн вважав необхідним перехідний період, для якого оптимальним буде авторитарна форма правління.

Вивчення теоретичної спадщини російської консервативної політичної думки дозволить з'ясувати еволюцію монархічної ідеології, визначити головні пріоритети і нові підходи до проблеми організації влади й розробки основних концепцій зовнішньої і внутрішньої політики держави. Черговим кроком у вирішенні зазначених завдань має стати аналіз основних положень монархічної теорії І. Льїна, визначення ключових ідей філософа щодо оцінки місця і ролі монархії у становленні і розвитку державності, висвітлення запропонованих російським вченим рецептів побудови ефективної державної моделі.

Аналіз наукових досліджень творчості І. Льїна демонструє наявний брак політологічних праць. Так, за період з 1980 до 2005 року творчості філософа присвятили свої дисертаційні дослідження 23 науковця різних фахів (Pronin 2009, p. 174) [8, p. 174]. З них лише одна робота – з теорії політики, історії та методології політичної науки й одна робота – з політичної культури та ідеології (Pronin 2009, p 176) [8, p. 176]. Тому, враховуючи зазначені вище пріоритети у визначенні напрямків сучасних досліджень, можна припустити, що однією з найменш вивчених залишається монархічна концепція філософа.

Між тим проблема монархії займає значне місце у політичних та філософських роздумах І. Льїна, вона тісно пов'язана з його іншими теоретичними розвідками. Протягом усього життя він постійно звертався до цієї проблеми, залишив багатий і різноманітний матеріал для аналізу та усвідомлення дослідників. Серед найбільш значущих робіт філософа із зазначеної тематики слід виділити книгу «Про монархію та республіку», що побачила світ у 1979 році у США, а також видані у 1956 році емігрантським біографом І. Льїна М. Полторацьким праця «Поняття монархії та республіки» та статті у збірнику «Наші завдання». Дослідник творчості видатного російського філософа зазначає: «У цих статтях відображено цілісний та багатогранний світогляд чудового російського релігійного та політичного мислителя» (Poltorackij 1989, p. 97) [7, с. 97].

У своїй творчості І. Льїн намагається не лише вивчати сутність влади, держави, суспільства, але і наполегливо шукає шляхи їхнього всебічного вдосконалення. У вступі

до розгляду двох головних форм правління – монархії та республіки – у своїй праці «Про монархію та республіку» філософ звертає увагу на складнощі їх дослідження.

По-перше, унаслідок виняткової древності монархії історичний матеріал з проблеми неозорий і невичерпний. По-друге, вирішення завдання стикається з однією з найскладніших проблем науки права, а саме – з проблемою методології, в якій, на думку філософа, більшість досвідчених та знаних вчених-юристів не розуміються належним чином. По-третє, сутність монархії, як і сутність права, має «надюрідичну природу». Тому, зазначає І. Ільїн, для вирішення завдання необхідно не лише вивчити науковий матеріал державних законів, політичних явищ, історичних фактів, але й проникнути в їхній філософський, релігійний, моральний та художній сенс, досягнути їх як стан людської душі, людського духу. По-четверте, ідея монархії в ході світової кризи, яка охопила світ у XX столітті, опинилася у фокусі ненависті, заздрості, честолюбства, партійного владолубства (Іуїн 1994, pp. 417–418) [6, с. 417–418].

Докладний аналіз проблем дослідження свідчить про серйозність підходів та глибину проникнення вченого у досліджувану проблему, що в цілому було притаманно більшості робіт І. Ільїна. У той самий час спостерігається і явна ідеалістичність поглядів філософа, зокрема, феномен монархії у трактуванні російського мислителя наповнюється сакральним змістом. Червоною ниткою через всю концепцію монархії І. Ільїна проходить ідея про її ірраціональну духовність. Монархії, які хитаються, які вироджуються, які переживають крах, гинуть саме через втрату своїх коренів у душах людей.

На думку філософа, монархічна ідея сходить до глибинних підсвідомих шарів людської душі й тісно пов'язується з родинними релігійними і моральними коренями людства. Республіканська форма правління, з точки зору філософа, навпаки, має виключно зовнішній прояв і не проникає та і не потребує такого глибокого проникнення у душі людей, як монархія. Тому республіканську форму політичного устрою можна вивчати лише за зовнішніми формальними проявами, юридичними нормами та політичними подіями.

У той же час філософ не є безоглядним апологетом монархії і не пропонує вважати її єдиною можливою формою правління. Він був послідовним прихильником теорії органічного розвитку державності, виходячи з якої кожному народові притаманна унікальна правосвідомість, що зумовлена історичними, географічними, релігійними, національними чинниками. Тому немає і не може бути універсальної, однієї для всіх і також для всіх однаково найкращої єдиної державної форми. Він намагається лише визначити найбільш яскраві сутнісні відмінності і особливості різних форм державного правління та надати людству можливість свідомого вибору. Такий підхід зумовлює структуру і зміст праць І. Ільїна. Аналіз характерних рис монархії він супроводжує паралельним порівняльним аналізом відповідних рис республіки, і через це порівняння його аргументи набувають більшої виразності, яскравості і обґрунтованості.

На широкому матеріалі історичних фактів і юридичних колізій філософ демонструє хибність спроб визначення відмінностей монархії та республіки за формальними ознаками і зосереджується на пошуку більш глибинних відмінностей. На думку філософа, держава, державна форма, правопорядок, усе політичне життя народу є виявом безлічі особистих правосвідомостей, їхньої вірності, їхнього сумісного шляхетства, їхньої

релігійності або безбожництва. Поза цим духовно-функціональним висвітленням і осягненням будь-яке визначення буде формальним, поверхневим і умовним (Іуїн 1994, p. 453) [6, с. 453].

І. Ільїн аналіз монархії проводить крізь призму монархічної правосвідомості, оскільки, на його думку, будь-яка державна форма є перш за все похідною від сукупності особистих правосвідомостей. В якості відмінної риси монархічної правосвідомості філософ підкреслює потребу уособлення, персоніфікації державної влади, держави і навіть усього народу в особі монарха. Ця персоніфікація необхідна для формування єдності великої, розділеної, розсіяної безлічі, якою є народ за способом свого існування. Саме через таку персоніфікацію вирішується протиріччя між формою земного існування і духовним буттям. Таким чином, монарх виявляється не лише правителем, що здійснює певні управлінські функції, а й постає особистісним уособленням бажаної і необхідної єдності держави, державної влади і народу. На відміну від монархічної, республіканська правосвідомість тяжіє до розчинення особистісного і одноосібного, а також і самої державної влади у колективі (Іуїн 1994, p. 461) [6, с. 461].

Ще більша відмінність монархічного і республіканського розуміння державної влади виявляється з точки зору розуміння релігійної сутності влади. Монархічному праворозумінню притаманне наділення монарха вищим релігійно усвідомленим рангом, тоді як республіканська правосвідомість трактує державну владу на рівні земного утилітарно-розсудливого сприйняття. Слід зауважити, що і монарху має бути притаманне внутрішнє натхнення релігійним розумінням своєї влади і свого покликання. Саме усвідомлення цього породжує «совестное правосознание» (термін І. Ільїна), далекозорість, мудрість і жертвовність. У такому порівнянні виявляється відмінність республіканської правосвідомості, що керується виключно прагматичними резовами вигоди, популярності, матеріальними стимулами, і правосвідомості монархічної, в якій провідну роль відіграє духовність, моральна відповідальність і безкорисне служіння.

Аналіз думок і теоретичних викладок філософа демонструє його безперечну прихильність монархічній ідеї. Для характеристики якостей монарха І. Ільїн використовує яскраві епітети: мудрість, жертвовність, патріотизм, моральна відповідальність, натомість республіканський керівник – «...рядовий політик із обивателів, що за можливістю відповідає елементарним вимогам громадянської честі, у будь-якому випадку не занадто публічно зганьблений» (Іуїн 1994, p. 475) [6, с. 475].

У своїх міркуваннях про корені монархії І. Ільїн дістає висновку про патріархальну природу монархії. Монархічна правосвідомість схильна переносити родинний лад у державу, а монархічний лад – у родину. Доки люди житимуть моногамними родинами і особливо такими, де один батько – патріарх, у душах людей будуть виникати самим природним чином монархічні уподобання. На підтвердження висновків філософа можна додати, що взагалі-то держава виникає саме із встановленням у суспільстві патріархальних відносин. Навіть у тих давніх державах світу, де жінки іноді посідали царський трон, вони хоча б зовнішньо виявляли патріархальність. Зокрема, жінки-фараони одягали чоловічий одяг і чіпляли бороди (Цариця Хатшепсут – *Прим. автора*).

Монархічна правосвідомість схиляється до того, що люди і перед обличчям Божим, і від природи різноякісні, різноцінні, і тому, природно, не мають бути рівними у своїх правах (Пуін 1994, р. 483) [6, с. 483]. Ідея предметної нерівності людей, яка є основою для нерівності політичної, підкріплюється філософом словами одного з батьків французької революції Франсуа-Марі Вольтера: «Що стосується мене, то я думаю, оскільки треба коритися,... то краще коритися породистому левові, який від народження набагато сильніший за мене, ніж двом сотням щурів мого роду» (Пуін 1994, р. 487) [6, с. 487]. І. Ільїн пробує спростувати ідею загальної рівності, на якій ґрунтується республіканська правосвідомість. Він звертає увагу на важливість урахування особистих якостей людини, помилковість загального, штучного рівняння, яке призводить до хибного висунення на керівні пости випадкових людей, що є нерідкістю за республіки.

У той самий час І. Ільїн не намагається надмірно ідеалізувати монархію. Він визнає її наявні негативні риси й чітко на них вказує. Зокрема, філософ підкреслює прихильність монархічного ладу до певних традицій, які монархія намагається зберігати, і від яких вона не згодна легко відмовлятися. Консерватизм монархії зумовлений релігійними, родовими і ранговими основами монархічної правосвідомості. Монархіст воліє не ризикувати задля химери кращого, а воліє зберігати наявний, хай і не завжди досконалий, але звичний і добре знайомий порядок речей. Це може призводити до застою, завмирання творчості й нерухомості суспільства.

Проте консерватизм, на його думку, не є ключовою, і абсолютно, і виключно монархічною рисою. Прогресивна складова монархії цілком достатня, і в історії є безліч прикладів її яскравих проявів. Монархісти, зазначає І. Ільїн, успішно проводили великі реформи: Кольбер, Мазаріні, Ришельє у Франції, Бісмарк у Німеччині, Століпін у Росії. Але першою скрипкою в реформах і джерелом прогресу в монархії філософ визнає самих монархів. «Бо у дійсності історія давно вже має особливий «пантеон» великих государів, яким їхні народи зобов'язані своїм буттям, господарським і культурним розквітом. Назвемо тут у вигляді високого зразка лише небагато: із царів Македонії Олександра Великого (356–323 до Р.Х.) ...; із римських імператорів Октавіана Августа (63 до Р.Х. – 14 по Р.Х.) ...; із візантійських – Юстиніана (483–565)...; Гарун-аль-Рашида Багдадського (786–809); короля сербського Стефана Душана (1336–1356); царя болгарського Симеона Великого (888–927); із французьких королів... Генріха IV Бурбона (1553–1610), Людовіка XIV (1638–1715) ...; імператора Петра Великого (1672–1725) та імператора Олександра II (1818–1881). Усі ці государі своєрідні й різні, а пантеон великих монархів зовсім не є вичерпним їхніми іменами» (Пуін 1994, р. 490) [6, с. 490].

І ось тут яскраво виявляється наявна в аргументації філософа хибність висновків і підбору фактів. Ми наводимо цитату не повністю, щоб не перевантажувати політологічну роботу історичними викладками, але наведені приклади є найбільш яскравими і відображають чітку тенденцію. Ільїн цілком слушно зазначає те, що вигідно вкладається в його теорію, що всі ці государі різні і своєрідні. Але не звертає увагу на їхню ще більшу спорідненість, на те що вони діяли у виключно східних конкретно-історичних умовах: або збирання земель і створення держави як Олександр Македонський, Гарун-аль-Рашид Багдадський; король сербський Стефан Душан; цар болгарський Симеон Великий; або

засновували нову династію як Генріх IV Бурбон, або були творцями нової монархічної якості як Людовік XIV або імператор Петро Великий. Їхнє реформаторство не є виключно природною якістю монархії, а викликане намаганнями розширити, укріпити або встановити свою владу. А потім усі їхні зусилля завершувалося або розпадом створених держав (держава Олександра Македонського і Арабський Халіфат), або поваленням монархії (Франція), або «біронівщиною» і цілою низкою державних переворотів (Росія).

Як приклад монархій, що стрімко проходять крізь епоху великих і прогресивних реформ, він подає навіть Італію Віктора Еммануїла III часів реформ Муссоліні (Пуін 1994, р. 537) [6, с. 537]. Тобто в якості приклада подає державу, де про наявність монархії навіть у формальному вигляді говорити важко, або, якщо продовжувати логічний ланцюг, слід Муссоліні проголошувати монархістом.

Таким чином, на жаль, аргументація І. Ільїна іноді виглядає як маніпулювання фактами задля підтвердження своїх думок. Не випадково російська дослідниця творчості філософа К. Бороздіна звертає увагу на публіцистичність, емоціональну полемічність творчості філософа, що значною мірою ускладнює науковий аналіз ідейної спадщини І. Ільїна (Borozdina 2003, р. 129) [2, с. 129].

Серед необхідних передумов монархії російській вчений виділяє поняття «довіра», «любов», «вірність». «Монархія тримається любов'ю підданих до монарха і любов'ю государя до своїх підданих. ... монархічна правосвідомість... вносить у державне служіння і у політичне будівництво начала почуття щирої, шляхетної, активної любові, – любові до монарха, яка нерозривно переплітається і зростається з любов'ю до свого народу і вітчизни. Самий монархічний лад вимагає від громадянина не тільки законслухняності, але участі почуття і серця» (Пуін 1994, рр. 500–502) [6, с. 500–502]. Виразність, глибина і високий зміст почуттів монарха і підданих у черговий раз висвітлюється на тлі ідейної картини сутності республіки. Остання, на думку І. Ільїна, відрізняється атмосферою недовіри до глави держави, яка виявляється у різних формах: присяга даній конституції, контрасигнатура, зобов'язання затверджувати законопроекти, прийняті палатами парламенту тощо. Проте, негативно оцінюючи тотальну недовіру республіканців, І. Ільїн усвідомлює і негативні риси безоглядної довіри монархістів.

Монархічна правосвідомість загрожує народу безповоротною вірою недостойному монарху, який може завести свій народ у безвихідь і страждання. У той час як республіканська правосвідомість, яка схильна до абсолютизації недовіри і здається здатною уберегти від помилок зайвої довіри, може відштовхнути народ від підтримки дійсно необхідних і важливих дій глави держави, спрямованих на загальне благо. Цей висновок філософа підтверджує його об'єктивність. Він вказує на небезпеки республіканської правосвідомості і водночас намагається уникнути абсолютизації монархічної форми правління, підкреслює і її негативні риси.

Але у кінцевому рахунку його симпатії залишаються незмінними. «Однак монархічна правосвідомість, ризикуючи своєю довірою, все ж таки буде державну владу, і її пафос має політично позитивне значення. Тоді як республіканська правосвідомість, яка не бажає потрапити у «дурне» становище «довірливого простака», ... намагається будувати державну владу на стихії принципової недовіри, пафос її виявляється негативним

і така установка правосвідомості може вимагати від народу занадто багатьох жертв» (Пуін 1994, р. 498) [6, с. 498]. Отже, він підводить нас до висновку, що за будь-яких інших рівних умов монархічна правосвідомість все такі краща, небезпечніша і прогресивніша, ніж республіканська.

І. Ільїн піддає критиці і розповсюджену ідею про відсутність свободи у монархічних державах. Навпаки, вважає філософ, щирий монархіст вільно обирає для себе свідоме служіння монарху на благо своєї вітчизни і государя. Свобода монархічної правосвідомості розуміється не як торжество приватних інтересів, а як усвідомлення і добровільне прийняття власних обов'язків і духовних обмежень, які мають забезпечувати загальнодержавну користь.

Щодо свободи виявлення своїх почуттів і думок, то справжня монархія також гарантує право і навіть обов'язок кожного підданого говорити правду государеві, а справжній государ має дослухатися до думок і пропозицій своїх підданих, які бажані кращого державі і государеві. Звідси витікає й інша теза філософа про хибність традиційного визнання пасивного, пригнобленого становища громадян у монархічних державах. І. Ільїн стверджує, що різниця між монархічною і республіканською правосвідомістю полягає не в пасивності, а у різному характері активності. «Активність монархіста має риси доцентровості, лояльності і відповідальності перед главою держави. Активність республіканця вирізняється відцентровим тяжінням, розв'язує особисту ініціативу, намагається втручатися в усі державні справи і намагається скинути з себе відповідальність перед виборцями» (Пуін 1994, р. 518) [6, с. 518]. Але треба віддати належне філософу, який визнає, що і серед республіканців є люди віддані і відповідальні, а серед монархістів є кар'єристи, які ладні славити будь-якого монарха і служити йому заради особистого блага.

Як і інші представники Російського Зарубіжжя І. Ільїн багато розмірковував про причини повалення Російської імперії і подальшу долю Батьківщини. Органічною формою державного устрою для Росії, що зумовлена її духовним і історичним розвитком, філософ вважав саме монархію. Причому саме у Росії у XIX і на початку XX століть, на думку І. Ільїна, відбулося зіткнення двох правосвідомостей.

Аналізуючи цілі, що висували борці з монархією, починаючи з декабристів, петрашевців і закінчуючи соціалістами-революціонерами, він зазначає, що їх метою було повалення трону за будь-яку ціну. Республіканці не бажали і боялися реформ, що їх запроваджувала монархія, і які мали сприяти оновленню російської державності, оздоровленню її соціально-економічного організму. Їх категорично не влаштовували реформи, що відбувалися за ініціативою трону. Як цілком справедливо зазначив свого часу П. Столипін, їм були потрібні «великі потрясіння» (Промова «Про влаштування побуту селян і про право власності», виголошена у Державній Думі 10 травня 1907 р. – *Прим. автора*), оскільки у «великій Росії», що мала постати завдяки реформам, російські республіканці змушені були бігти у забуття.

Ільїн наголошує на чужорідності, непотрібності республіканських ідей для Росії. Він зазначає повне незнання російськими республіканцями віри, правосвідомості, господарства, історії російського народу. Вони, на думку філософа, мають лише запозичену на Заході політичну доктрину і віру у спасіння через історичний крах Росії.

Ця безвідповідальність, робить висновок філософ, в цілому притаманна республіканській правосвідомості. «Якщо в монархії кожен у кінцевому рахунку відповідає перед государем, то у республіканській формі державності ця відповідальність зміщується вниз. Важливо не те, що про тебе думає глава держави, бо він сам умовно-строковий і авторитет його вельми невеликий, важливо те, як твоя діяльність розцінюється «народом», тобто невизначеною юрбою малокомпетентних виборців. ... Політичний успіх залежить не від того, чим людина є насправді, а від того, якою вона себе покаже» (Пуін 1994, р. 525) [6, с. 525].

Слід визнати вірність цих висновків філософа. Скільки прикладів спадає на думку будь-якої найменш обізнаної в історії світу і України людини, які підтверджують безперечну правоту І. Ільїна. Чого варті лише демагогія, популізм і маніпулювання уподобаннями людей під час передвиборчих кампаній, і абсолютна бездіяльність, небажання реалізувати навіть найменшу частку своїх щедрих обіцянок і планів після перемоги. «Ось чому республіканці воліють «не робити», ніж «завдати собі шкоди роблячи», навіщо ризикувати вольовою активністю, коли необразна пасивність має у виборців набагато більший успіх» (Пуін 1994, р. 526) [6, с. 526].

Причому ці висновки філософа не тільки не втратили актуальності, але виявляють універсальний характер і знаходять підтвердження навіть у практиці країн сталої демократії. З цього приводу згадується минулорічний скандал з президентом однієї демократичної країни, коли його слова про необхідність почекати до виборів на другий і, як усім відомо, останній строк, випадково стали надбанням громадськості. Увесь світ почув те, про що попереджав свого часу видатний російській мислитель. Республіканець здатен відмовитися від непопулярних, але важливих і навіть необхідних державних рішень заради прихильності виборця, і в той самий час готовий абсолютно вільно діяти, якщо цієї прихильності він вже не шукає.

Щодо загальних принципів державного будівництва, І. Ільїна зазначив, що держава може будуватися за двома головними принципами – установи або корпорації. Ці принципи і визначають весь комплекс взаємовідносин громадян між собою, громадянина і держави, структуру і завдання державної влади, механізм її формування і особливості функціонування.

Отже, будь-яка установа (виховна, виправна, лікувальна) вибудовується зверху, а ніяк не знизу. Людина, яка вчиться, виправляється або лікується, приймає наявні правила, виконує запропоновані обов'язки, отримує опіку і піклування, вона живе, користується, але не керує, не вирішує і не будує установу. Принцип установи, доведений до кінця у державі, вб'є свободу, волю, творчість і призведе до тоталітарного ладу і каторжного порядку.

З іншого боку – корпорація, що будується знизу вгору. Корпорація починається з індивідуума, який вільно обирає тих, з якими він об'єднується для вирішення власних завдань. Об'єднання індивідуумів шляхом голосування обирають необхідні органи управління, контролюють їхню діяльність, і шляхом голосування можуть або відмовитися виконувати рішення, або ліквідувати неугідні органи. Таким чином, принцип корпорації, доведений до кінця, може погасити будь-яку владу і призведе до анархії.

Таким чином, виходячи із оцінок небезпек безмежної реалізації зазначених принципів, що їх наводить І. Ільїн,

ми приходимо до висновку, що для уникнення небезпеки загибелі або перетворення у тоталітарний абсолют будь-яка держава має будуватися одночасно і як корпорація, і як установа. І. Ільїн розподіляє ролі цих принципів так. Корпоративна складова має забезпечувати зрілу правосвідомість громадян, і для таких громадян держава має бути корпорацією. Як установа держава діє: «...для усіх громадян із незрілою і дефективною правосвідомістю (діти, неповнолітні, душевнохворі, дикуни, політично-безглузді, кримінально-злочинні, аномальні, жадібні шахраї і т. п.) ...» (Ільїн 1994, р. 541) [6, с. 541]. З ідеєю філософа можна було б погодитися за однієї умови справедливого вирішення питання про визначення хто є «дикуни», «анормальний», «політично-безглуздий» тощо. Підсумовуючи свої роздуми щодо гармонічної державної моделі, І. Ільїн зазначив, що під час державотворення треба враховувати наявний рівень народної правосвідомості, визначати відповідне співвідношення установи і корпорації, яке буде найкращим за даних умов життя.

Отже, виходячи з наведеного аналізу творчої спадщини, І. Ільїн постає перед нами як послідовний і вірний прихильник монархії. Особливу увагу філософ зосереджує на високому моральному, духовному і релігійному змісті монархізму. Використовуючи історичні приклади, він спростовує усталені погляди на монархію як на відсталу, реакційну форму держави, що обмежує ініціативу, свободу дій і волевиявлення. Однак, визнаючи за монархічним ладом вміння цінувати добрі традиції, підкреслює і небезпечність надлишкового консерватизму, який заважатиме проведенню необхідних реформ і сталому розвитку держави.

Республіканський лад, на думку філософа, відкритий для будь-якого новаторства, все ж таки більш небезпечний, оскільки у запалі реформаторства може стати прокляттям для народу. У свою чергу, безоглядна довіра і підтримка недостойних монархів також загрожує народіві стражданнями і руйнуванням держави. В основі побудови успішної державності має бути творче поєднання принципів установи й корпорації з урахуванням конкретних історичних умов та усіх особливостей кожної конкретної країни і народу. І. Ільїн наголошує на тому, що в світі немає і не може бути однаково придатної для всіх країн форми держави. Завдяки в цілому неупередженому і критичному аналізу монархії філософ, що був її послідовним прихильником, уникнув небезпеки стати її сліпим апологетом. Концепція монархії І. Ільїна достатньо глибока, логічна і переконлива саме завдяки його зауваженням і визначенням небезпек і помилок, які може викликати монархічний лад.

Висновки філософа щодо вад республіканського ладу знаходять своє підтвердження і сьогодні, і ще більше актуалізують творчу спадщину видатного російського мислителя. Подальше вивчення цього теоретичного масиву дозволить з'ясувати еволюцію монархічної ідеології, визначити головні пріоритети і нові підходи до проблеми організації влади й розробки основних концепцій зовнішньої і внутрішньої політики держави. Це знання має не лише збагатити теорію української політичної науки, а і допоможе краще розуміти процеси, що відбуваються на пострадянському просторі, дозволить уникнути помилок у формуванні міждержавних відносин.

Бібліографічні посилання

1. Антоненко Н. В. Идеология и программатика русской монархической эмиграции / Н. В. Антоненко. – Мичуринск : Изд-во Мичуринского гос. аграрного ун-та, 2007.

2. Бороздина Е. А. Социально-политическое учение И. А. Ильина / Е. А. Бороздина – М., 2003.

3. Варакса А. Н. Идея монархии в политической мысли Русского зарубежья (1920–1940-е гг.) / А. Н. Варакса. – СПб, 2003.

4. Зернов И. Н. Иван Ильин. Монархия и будущее России / И. Н. Зернов. – М. : Алгоритм, 2007.

5. Ильин И. А. Собрание сочинений в 10-ти томах / И. А. Ильин. – М. : Русская книга, 1993–1999.

6. Ильин И. А. Собрание сочинений в 10-ти томах / И. А. Ильин – М.: Русская книга, 1994. – Т. 4.

7. Полторацкий Н. П. Иван Александрович Ильин. Жизнь, труды, мировоззрение / Н. П. Полторацкий. – Нью-Йорк : Эрмитаж, 1989.

8. Пронин А. А. Российская эмиграция в отечественных диссертационных исследованиях 1980–2005 гг. / А. А. Пронин – Екатеринбург : Изд-во ГОУ ВПО «Рос. гос. проф.-пед. ун-т», 2009.

Закиров М. Б. Монархическая идея в политической теории И. А. Ильина

Проведен анализ основных положений монархической теории И. Ильина. Определены ключевые идеи философа в оценке места и роли монархической формы правления в развитии государственности. Указана определенная идеалистичность взглядов ученого на истоки и сущность монархии. Рассмотрены основные предложения русского мыслителя относительно построения государственной модели гармонично сочетающей консервативные и либеральные традиции построения государства.

Ключевые слова: монархия, государство, корпорация, организация, эмиграция, Русское зарубежье, правосознание.

Zakirov M. B. Monarchical idea in the political theory of I. Ilyin

It is given the analysis of the main conceptions of the Ilyin's monarchical theory. It is defined the philosopher's key ideas in the assessment of place and role of the monarchical form of government in the development of statehood. It is noted the certain idealistic views of scientist on the origins and nature of the monarchy. It is considered the main conceptions of Russian thinker concerning the forming of the state model which harmoniously combines conservative and liberal traditions of the state. Ilyin appears as a consistent and loyal supporter of the monarchy. Philosopher insists on the high moral, spiritual and religious meaning of monarchism. He denies the established views on the monarchy as the outdated and reactionary form of government, which restricts the initiative, freedom of action and expression. Ilyin emphasizes the danger of conservatism, which can interfere with the necessary reforms. However, the republican system, which is open to any innovation, is much more dangerous. Reformer can be as a curse to the people. At the same time a great trust and support of unworthy rulers can also cause people's suffering and the destruction of the state. It is offered the analysis of the I. Ilyin's ideas about positive and negative factors of nation-building on the principles of corporation and founding. At the heart of the building of a successful state must be a creative combination of the principles of corporation and founding with a glance of specific historical conditions and all peculiarities of each country and its people. Ilyin says that there is no equally suitable form of government for all countries. Thanks to unbiased and critical analysis of the monarchy philosopher has not become its blind apologist. The concept of I. Ilyin's monarchy is deep enough, logical and convincing thanks to his comments and the definition of hazards and errors that the monarchy can cause. The conclusions of the philosopher about the shortcomings of the republican system are confirmed today, and they make more urgent the creative heritage of outstanding Russian thinker. The study of this theoretical array will allow exploring the evolution of monarchical ideology, to identify the key priorities and new approaches to the problem of organization of power and to the development of the main concepts of foreign and domestic policy of the state.

Keywords: monarchy, state, corporation, organization, emigration, the Russian Diaspora, sense of justice.

References

- Antonenko, NV 2007, 'Ideologija i programatika ruskoj monarhicheskoj emigracii' ['Ideology and pragmatism of Russian monarchist emigration'], Izdatel'stvo Michurinskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta, Michurinsk.
- Borozdina, EA 2003, 'Social'no-politicheskoe uchenie I. A. Ilyina' ['Socio-political doctrine of I. Ilyin'], Moscow.
- Ilyin, IA 1993–1999, 'Sobranie sochinenij: v 10 tt.' ['Collected Works'], Russkaja Kniga, Moscow.
- Ilyin, IA 1994, 'Sobranie sochinenij: V 10 t. T. 4.' ['Collected Works'], Russkaja kniga, Moscow.
- Poltorackij, NP 1989, 'Ivan Aleksandrovich Il'in. Zhizn', trudy, mirovozzrenie' ['Ivan Ilyin. Life, works, view'], Jermitazh, New York.

Pronin, AA 2009, 'Rossijskaja jemigracija v otechestvennyh dissertacionnyh issledovanijah 1980–2005 gg.' ['Russian emigration in domestic dissertation researches 1980–2005'], Izd-vo GOU VPO «Ros. gos. prof.-ped. un-t», Ekaterinburg.

Varaksa, AN 2003, 'Ideja monarhii v politicheskoj mysli Russkogo zarubezh'ja (1920–1940-e gg.)' ['The idea of monarchy in the political thought of the Russian Diaspora (1920–1940)'], Saint Petersburg.

Zernov, IN 2007, 'Ivan Ilyin. Monarhija i budushhee Rossii' ['Ivan Ilyin. The monarchy and the future of Russia'], Algoritm, Moscow.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

УДК 342.51(470)

О. Ю. Кондратенко

Институт міжнародних відносин Національного авіаційного університету (м. Київ)

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ: ВИТОКИ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Розглянуто формування інформаційної політики Російської Федерації у постбіполярний період, спрямованої на посилення державного регулювання як у межах Росії, так і на теренах СНД. Особливо акцентовано увагу на законодавчій базі російської інформаційної політики, виробленні концептуальних підходів щодо її реалізації, вдосконаленні інформаційної безпеки та корекції іміджу РФ.

Ключові слова: інформаційна політика, Росія, зовнішня політика, інформаційна безпека.

Сьогодні існує низка визначень поняття «інформаційна політика», проте всі вони, як правило, зводяться до означення комплексу основних напрямів і способів діяльності держави по одержанню, використанню, поширенню та зберіганню інформації.

У міру прискорення глобалізаційних перетворень, побудови інформаційного суспільства та виникненням супровідних явищ, пов'язаних із подібними процесами, актуалізувалася проблематика вивчення структури національної та міжнародної інформаційної політики держави. Разом з тим російський вектор зовнішньої політики, котрий все активніше спрямовується в український бік, підсилює тим самим зумовленість вивчення саме інформаційної політики північного сусіда. Боротьба за пострадянський інфопростір активно підігривається ідеєю євразійства у контексті прискореного формування відповідних інтеграційних утворень, котрі без України, за словами російських, такі міжнародних експертів, будуть незавершеним проектом. Росія без України, за словами З. Бжезінського, не зможе перетворитися на справді Євразійську неоімперію. Саме цим здебільшого і пояснюється наростання тиску з боку російських/російськомовних ЗМІ на український інфопростір, що зумовлює тим самим його деформацію та послаблення національну інформаційну безпеку. До цього додамо й те, що терміни «єдиний інформаційний простір РФ» і «єдиний інформаційний простір СНД» у різних російських джерелах часто вживаються як синоніми або взаємозамінювані категорії.

Прозростання наукового інтересу до порушеного питання свідчить розмаїття наукових розвідок останніх років. В Україні російської інформаційної політики торкаються у своїх працях Я. Варивода (Varivoda 1999) [4], О. Зернецька (Zernetska et al 2004, pp. 90–96) [12, с. 90–96], А. Луценко (Lutsenko 2009, pp. 215–221) [18, с. 215–221], М. Ожеван (Ozhevan 2011, pp. 118–126) [23, с. 118–126], Г. Почепцов (Pochepcov 2000) [25], М. Руденко (Rudenko 2003, pp. 262–264) [28, с. 262–264] та ін. Значний відсоток наукових розвідок з даного приводу традиційно представлений російськими вченими:

Ю. Авіновою (Avinova 2007) [1], Н. Ненастьевою (Nenasteva et al 2007) [21], А. Манойлом (Manoylo 2003) [19], І. Панарінім (Panarin 2000) [24] тощо. Ось далеко не повний перелік творчого доробку, присвяченого інформаційній політиці Російської держави. Звісно, у лімітованих рамках статті ми не можемо більш детально розкрити історію вивчення даного питання, попри все намагатимемося хоча б частково компенсувати цей недолік у ході його розкриття, звертаючись тим самим до низки інших робіт.

Виходячи з вищесказаного ставимо перед собою такі завдання:

- з'ясувати становлення внутрішньої і зовнішньої інформаційної політики РФ;
- розглянути концептуальну сутність інформаційної політики Росії;
- окреслити законодавче регламентування російської інформаційної політики;
- охарактеризувати встановлення впливу РФ на пострадянський інформаційний простір;
- дослідити механізми вдосконалення інформаційної безпеки Росії.

Інформаційна політика є складовою внутрішньої і зовнішньої політики держави, а тому постулат щодо їх взаємопов'язаності прийнятний і для пояснення політики інформаційної. Як відомо, реалізація зовнішньополітичної стратегії може здійснюватися на трьох рівнях: концептуально-теоретичному, доктринальному і політико-практичному. Варто зазначити, що до сьогодні російська інформаційна політика поки що не вийшла за рамки концептуально-теоретичного рівня. Свідченням цьому є існування та подальша розробка низки доктрин, концепцій, проектів, що лише наближаються до свого практичного втілення. Нашу тезу підтверджують слова російського дослідника Ю. Бойка, який зазначає: «Політика російської держави здійснюється у вигляді стратегічних концепцій, діючого законодавства, а також крупних соціально-економічних програм, що охоплюють у тому числі й інформатизацію» (Boyko 2006) [3].